

Akkoriban, de már leszerelés után olvastam életemben először Johann Gottlieb Fichte *Zárt kereskedelmi állam* című értekezését. Fichte már 1801-ben, amikor művét írta, az Antifasiszta Védősánc prófétája, a népi demokratikus értelemben vett szabadság megálmodója volt. Sokkal pontosabban és radikálisabban fogta fel a szabadság lényegét, mint más optimista néptribunok, köztük Karl Marx. Világosan látta, hogy a szabadság lényege a bezártság.

Márton László 33

SPINOZA A KATONAI FOGDÁBAN

(Egy készülő kisregényből)

Egy állam akkor valósíthatja meg saját fennhatósága alatt a totális szabadságot – állítja Fichte –, ha könnyörtelen szigorral lezárja határait; ha megtiltja polgárainak nemcsak a külfölddel való kereskedelmet, hanem a külföldiekkel való mindennemű érintkezést is, beleértve a levelezést; ha az állam maga állapítja meg az állampolgárok szükségleteit, és azok kielégítéséről ő és csak ő maga gondoskodik; ha mindezek ellenőrzése végett alapos és folyamatos megfigyelésnek veti alá az állampolgárokat; ha a megfigyelőket is megfigyelteti, illetve ha a megfigyelteteket egyidejűleg megfigyelőkként is igénybe veszi; ha a megfigyelésekről szakembereivel összesítést, majd értékelést végeztet, miközben a szakembereket is megfigyelik és értékelik más szakemberek; és ha az állam a szakszerű értékeléseknek megfelelően jutalmazza vagy bünteti az állampolgárokat.

Fogdabüntetésem napjaiban Fichtének erről a művéről sajnos még nem volt tudomásom. Akkoriban Spinoza *Etikája* érdekelt. Egy szabadon mozgó ismerős még a tél végén szerzett nekem egy példányt, és eljuttatta hozzám a laktanyába. A fogdabüntetés második napján cserélődött az őrség. Siskov helyébe jött Valaki Más. Ez a Valaki Más, akinek nem emlékszem a nevére, kérés nélkül kinyitotta a fogdakörlet ajtaját, kérésemre pedig visszaadta az *Etikát* is.

A 72 milliméteresek után a harcokocsizók adták az új őrséget, akiket nem ismertem. Kiülhettem volna hozzájuk az őrszobára – csupa köpcös, tömzsi fiú, hogy elférjenek a harcjármű szűkös belsejében –, de a fogdakörletnek bensőségebb hangulata volt. Bevittem egy stokit, és azon ülve szereztem róla tudomást, hogy: ami testünk cselekvőképességét növeli vagy csökkenti, elősegíti vagy gátolja, annak képzete lelkünk gondolkodóképességét növeli vagy csökkenti, segíti vagy gátolja.

Közben a fogdakörlet ajtaja résnyire nyitva volt. Látszottak a személyi állomány tagjainak jövő-menő árnyai. Ez a látvány, amelyben a résnyire nyitott zárkaajtó részesített, a szabadság hirtelennek érződő, de igen tartósnak

bizonyuló impulzusát adta, amely – ma már tudom – ki fog tartani életem végéig. Azaz, ismét pontosítanom kell: a fogdakörletbeli szabadság attól vált impulzívá, hogy az ide-oda haladó árnyak láttán mérlegelhettem: vajon ez a látvány, amely nem különbözött lényegesen a rácsos ablakon keresztül megfigyelhető madarakétól, mennyiben segíti vagy gátolja a cselekvő- és a gondolkodóképességet.

34 A tétel bizonyítása visszautalt egy másik tételre, amelyből megtudtam: ha az emberi testet affekció éri olyan módon, amely magában foglalja valamely külső test természetét, akkor az emberi lélek ugyanezt a külső testet mint valóságosan létezőt, vagyis mint számára jelenvalót fogja szemlélni mindaddig, amíg a testet nem éri olyan affekció, amely kizárja ugyanannak a külső testnek létezését, vagyis jelenlétét.

Mérlegelhettem: azt a testet, amelynek börtönében töltöm az élet-fogytiglanit, mikor éri olyan affekció, amelynek jóvoltából nem fog létezni őrszemélyzet, laktanya, és kizárja a létezésből az olyasféle külső testeket, mint a szögesdrótkerítés, betonpalánk és őrtorony?

Érzelmes túlzással azt is mondhatnám: Spinoza volt a zárkatársam. Csakhogy a *Zárkatársam, Spinoza* című visszaemlékezésnek nem én vagyok a szerzője, hanem egy nálam hat évtizeddel korábban született férfi, név szerint Demény Pál, aki nem négy napot, hanem, ha összeszámolom, körülbelül húsz évet töltött elzárva a magyar állam különféle börtöneiben, ebből nyolc évet magánzárkában. Legutolsó szabadulása után pedig további húsz évet házi őrizetben. Egy másik visszaemlékezésének ez a címe: *A Párt foglya voltam*. A Párthoz való viszonyát így jellemzi röviden: „Kizártak... Visszazártak... Megint kizártak... Megint visszazártak... Végül bezártak.”

Ez a múlthatlan érdemek jóvoltából kiváló férfi olyan gyémántfényű szellemet mondhatott beszélgetőtársnak a magánzárkában, mint az *Etika* szerzője, illetve maga az *Etika*, már amennyiben egy geometriai bizonyításokon alapuló művet gyémántfényvel ruházhatunk fel. Mint visszatekintve írja ez a börtönviselt férfi: erőt és vigaszt adott neki az *Etika* humanizmusa, a módszeresen kételkedő Ész győzelme a tomboló esztelenség fölött. Mintha nem is az amszterdami üvegcsiszolóval, hanem a svéd királynő házitanítójával töltött volna nyolc évet abban a bizonyos magánzárkában.

Ebből a nyolc évből hetet az emberi szabadságról szóló utolsó rész tanulmányozására fordított.

A hármas számú fogdakörletben a vacsora és a takarodó közötti másfél óra során – miközben odakint a derékszíjtól és bakancsfűzőtől megszabadított Vad Vid ezt ordibálta egy másik újdonsült családapának: „Mebassza még a fiam a lányodat!” – fellapoztam az *Etika* ötödik részét, az értelem hatalmáról és az emberi szabadságról szólót. Erre a megállapításra bukkantam: „A szabad ember, aki tudatlanok között él, jótéteményeiket tőle telhetőleg elhárítani igyekszik.”

Tetszett, hogy a szabad ember nem hárítja el a jótéteményeket, hanem csak igyekszik őket elhárítani. És még az igyekezet sem korlátlan, hanem csak addig nyújtózik a lehetőség őrszobai pokróca alatt, ameddig a lehetőséget a szabad ember tőle telhetőleg hatályba iktatni képes. Katonai szolgálatom alatt nem kellett lámpással keresgélnem a tudatlanokat, belém 35 botlottak ők maguktól is. Az viszont már fejtörést okozott, hogy abban a nemvárt esetben, amennyiben szabad ember volnék, a tudatlanok milyen jótéteményeit kellene tőlem telhetőleg elhárítani igyekeznem?

Tekinthetem-e jótéteménynek, hogy Tóth ales (alezredes) csak négy nap fogdát rótt ki rám, holott harminc napot is kiróhatott volna? Vagy hogy a 72 milliméteresek szolgálatleadása után az új őrparancsnok visszaadta az *Etikát*, sőt, stokit is bevihetek a fogdakörletbe, mi több, addig ülhetek rajta, ameddig jólesik? És ha ez jótétemény – már amennyiben szabad ember vagyok, de persze nem vagyok az –, akkor igyekeznem kell-e tőlem telhetőleg elhárítani?

A tudatlan, aki jót tett valakivel, ezt a jótéteményt a saját gondolkodásmódja szerint becsüli. Ha azt látja, hogy a szabad ember, aki veljót tett, ezt kevesebbre tartja, mint ő, el fog szomorodni. A szabad embernek ezt lehetőleg el kell kerülnie, és hogy ne vonja magára a tudatlanok szomorúságból eredő gyűlöletét, továbbá ne az ő vágyaiknak, hanem kizárólag az észnek engedelmeskedjék, jótéteményeiket igyekeznie kell tőle telhetőleg elhárítani.

A fogdában az *Etika* bizonyításait olvasnom olyan érzés volt, mintha lekváros palacsintát ennék alumínium kanállal. Ennél is nagyobb élvezetben részesítettek a korolláriumok, amelyek hatására a frizbikorongra emlékeztető piros műanyag tányér átalakult piros műanyag tányér nagyságú rántott borjúszeletté, amely lekerekítettségében annyira könnyű étel volt, hogy már-már frizbiként lebegett a stoki fölött.

A korolláriumokba, más néven következtetett tételekbe egyszerre csak román szavak, mondatok furakodnak. A harcokszizók szolgálatleadása után a második zászlóalj páncéltörő szakaszából került ki az új őrség. Ennek tagjai közt volt két erdélyi fiú, Alvinczi és Csombordi. Mindketten egy-két évvel korábban települtek át Magyarországra a családjukkal, mindketten azért, mint egybehangzóan állították, hogy ne kelljen románul beszélniük. És most, íme, románul beszélnek, legalábbis egymással. Teljesen önként. Sőt, mintha még örömeiket is lelnék benne.

Ami tökéletesen érthető. Nem a beszédük volt érthető, abból egy szót sem értettem. Az viszont világos volt, hogy miért az ő külön bejáratú, titkos nyelvüket használják. Az a nyelv, amelynek kötelező használata elől, szüleiket követve, hozzánk menekültek a szomszédos országból, mint akik

meghatározatlan ideig tartó fonetikai-szemantikai fogdabüntetésüket kívánják letöltötté nyilváníttatni, egyszerre csak meghitt, kedves közegeg változott.

36 Nem mintha különösebb titkaik lettek volna, amelyekből ki kellett volna zárniuk a többieket. Valami lányról beszélgettek, akinek Enikő volt a neve. De hát ezt megtárgyalhatták volna magyarul is.

A titok igazából az volt, hogy a nyelvismeret összekapcsolta, valósággal testvérekké tette őket. A szomszédos nép nyelve, amelyben otthon az elnyomás eszközét látták, most már az elveszített szülőföldet, az otthon hagyott barátokat, szerelmeket, ismerősöket, a folytatástól megfosztott emlékeket jelentette. A különös csak az volt, hogy amennyire élvezték a román nyelvű társalgást, annyira haragudtak, ha valaki – többnyire minden bántó szándék nélkül – románnak nevezte őket. Márpedig a kettes páncéltörőknél jó ideig ők voltak „a románok”.

Emiatt igazából csak Alvinczi haragudott, Csombordi, aki szelídebb volt a másiknál, inkább csak fájdalomát és megbántottságát mutatta. Érettségi vizsga előtt kapta meg az állampolgárságot, és még tartott az euforikus állapot annak tudatától, hogy olyan országban él, ahol minden és mindenki magyar. Még a proletárdiktatúra is magyar. A betonpalánk, a szögesdrót, az őrtorony is minden grammjában, minden centiméterében magyar. Ha a páncéltörők parancsnoka, Soltész törzsőrmester, akinek kedvenc érintkezési formája volt a csendőrpertu, ráförmedt: „Milyen katona vagy te, Csombordi, bazdmeg?!”, ő eleinte boldogan elmosolyodott, és kissé szégyenlősen, de nagyon boldogan suttozta: „Jelentem, magyar katona vagyok!”

Soltész törmek (törzsőrmesternek) legalább egy heti munkájába telt, amíg válogatott fegyvelmező gyakorlatokkal leszoktatta Csombordit a magyarságtudatra vonatkozó örömnnyilvánításról.

*

Alvinczival és Csombordival, akárcsak Siskovval, együtt töltöttem egy egész hónapot abban a másik alföldi helyőrségben, ahová újév harmadnapján vezényeltek át minket, folyamatos őrszolgálat teljesítése céljából. A Zrínyi Miklós laktanya harminc napra kölcsönadott két váltásra való őrszemélyzetet a Münnich Ferenc laktanyának. Már odafelé menet, a teherautó platóján világos volt, hogy nem lesz ennek jó vége, ahogyan jó kezdete sincs neki.

A teherautót, amelynek platóján ültünk – ez volt a „túracsapel”, azaz Csepel B-350 – valamikor az ötvenes évek közepén gyárthatták, de a közben eltelt húsz-huszonkét év meg sem kottyant neki. Gőzhengerként gázolt át kátyúkon, dágványokon, kisebb mocsarakon. A teherautósofőrök jelszava így hangzott: „Billeg, de nem borul!”

A túracsepel, noha most éppen aszfaltozott országúton száguldotunk, ezúttal is úgy billegett, mintha felázott agyagos kerékvágással küszködnének a kerekek, miközben a sofőr, a menetidőre való tekintettel, tövig nyomta a gázt.

A sofőr maga Soltész törzsőrmester volt. Ő vezeti a túracsepelt ilyen halált megvető vakmerőséggel. Ő fog átadni minket a Münnich Ferenc illetékeseinek. 37

A mi kis B-350-esünk úgy zötyögött, mintha bármely pillanatban szét-hullhatna alkatrészeire, széteshetne atomjaira, de végül – megtapasztalhatuk, hogy minden pillanat „végül” – mégsem esett szét, egészben maradt. Valaki egy-egy élesebb kanyarban elrikkantotta magát: „Most kell befosni!”

A halálfélelem korántsem lett volna indokolatlan, de nem jutott időnk a rettegésre, mert a figyelmünket valami más kötötte le. Ez a valami a külső levegő hőmérséklete, konkrétan a farkasordító hideg volt, amely a száguldva dülöngélő, rázkódó túracsepel platóján szél-viharként súvített az arcunkba. Figyeltem a többiek arcát, a kabátgal-lér és a téli sapka szegélye közti részt, és eltűnődhettem rajta: vajon az enyém is olyan szürke, mint legtöbbszörüké, vagy már inkább zöldes-kék színárnyalatot kezd felölteni?

Megyünk Zrínyi Miklósból Münnich Ferencbe! A barokkosan bur-jánzó költő- és hadvezérből a jellegtelen, de megbízható szocialista-realista pártfunkcionáriusba!

Soltész törzsőrmester akkor figyelhetett fel rám, amikor éppen folyosóügyeletes voltam, és ő végigment a folyosón. Vagy a kellenél egy pillanattal később álltam fel a naposasztal mellől, vagy nem tisz-telegtem eléggé pontosan az alaki szabályzathoz igazodva, ő minde-nesetre megállt előttem, és rám förmedt.

Mit képzelsz, bazdmeg?

A Zrínyi Miklósban a tisztok és tiszthelyettesek ritkán tegezték a sor-katonákat. Ha mégis, az azt mutatta, hogy a parancsnok és a legénység kö-zött családias viszony alakult ki, ami persze nem ronthatta a fegyelmezés hatásfokát. Ismétlem, ez ritka eset volt. Ennél is ritkábban fordult elő, hogy egy hivatásos tiszt vagy tiszthelyettes annak ellenére tegezte a sorkatonákat, főleg az egyetemi előfelvetteket, az úgynevezett „nyulakat”, hogy halálosan gyűlölte őket. Soltész törm ennek volt sajnálatos példája.

Tisztelettel jelentem, nem képezlek semmit.

Mégis, mire gondolsz, bazdmeg?

Soltész törm felbukkanásakor történetesen arra gondoltam, hogy a felvilágosodás az ember kivergődése a maga okozta kiskorúságból. Az járt a fejemben: kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése

nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában rejlik, hanem az arra irányuló elhatározás és bátorság hiányában, hogy mások vezetése nélkül éljünk értelmi képességeinkkel.

38 Annak viszont nem láttam értelmét, hogy ezeket a gondolatokat megosszam Soltész törmmel. Hallgattam.

Csakhogy őt nem lehetett ilyen könnyen kijátszani. Úgy nézett rám, mint aki olvas a gondolataimban. Mint aki leolvassa azt a javaslatot, amely szerint különválasztandó az ész privát és nyilvános használata, és míg az előbbit az állam korlátozhatja szükségletei szerint, utóbbinak célszerű volna teljes szabadságot hagyni. Okoskodjatok, bölcselkedjete a saját fejteket után – üzeni jó esetben az állam –, és engedelmeskedjete a felsőbb utasításoknak.

Ha mindezt elmondom Soltész törmmek, talán megkérdezi: vajon nem pont fordítva gondolta ezt Immanuel Kant, a fönti eszmefuttatás kiötlője? Nem inkább arról van-e szó – kérdezhetette volna Soltész törm –, hogy az állam a privát észhasználatot engedélyezze korlátlanul, és a nyilvánosat vesse alá korlátozásnak?

Ez esetben, áthágva az alaki szabályzat tilalmát, nekitámaszkodtam volna a naposasztalnak, talán még fel is ültem volna rá, és úgy világitottam volna meg egy konkrét példával a ritkás hajú, kövérkés testalkatú Soltész törm számára egy konkrét példával, miért a privát észhasználatot kell az államnak korlátoznia.

Tételezzük fel, hogy egy szörnyűséges járvány söpör végig az országon, és akit megbetegít, az sürgős kórházi ellátásra szorul, mert különben szörnyű kínok közt elpusztul. Tételezzük fel, hogy az illetékes miniszter elrendeli: minden kórházból minden addigi beteget azonnal küldjenek haza, mert csak így jut elegendő kórházi ágy a járvány – várhatóan igen nagy számú – áldozatainak. Mármost, ha egy kórház főorvosa azt mondja beosztottjainak, hogy ez az utasítás éppolyan embertelen, amennyire értelmetlen, és ő ezt nem hajlandó végrehajtani: nos, ez a privát észhasználat, ezt kell az államnak példás szigorral korlátoznia.

Ha viszont ugyanez a főorvos egy tanulmányban megírja, vagy egy interjúban elmondja, hogy több okból is fölösleges egyszerre ilyen sok kórházi ágyat szabaddá tenni, és részletesen kifejti ezeket az okokat: nos, ez a nyilvános észhasználat, és az állam akkor jár el helyesen, ha ezt nem korlátozza, és az ész nyilvános használóit nem üldözi.

Soltész törm villogó szemmel nézett rám, kelttészta arca buborékot vetett a félig-meddig visszafojtott dühtől.

Na majd én leszoktatlak a gondolkodásról, bazdmeg!

Az egy hónapig tartó folyamatos őrszolgálatot amolyan leszoktató kúrának számíthatja. Mindenesetre ő eszközölte ki, hogy a kölcsönadott páncéltörőket ne csak a 72 milliméteresekből egészítsék ki, hanem én is ott legyek a Münnich Ferencben. Majd ott le fogok szokni mind a nyilvános, mind pedig a privát észhasználatról!

39

